

УДК 330.8:504

Т.В. Князева

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ В КОНТЕКСТІ ВИРІШЕННЯ ГЛОБАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

У даній статті удосконалено порядок визначення ефективності еколого-економічних відносин природокористування на основі диференціації результатів природоохоронних заходів, класифікації факторів, що обмежують дію вартісних критеріїв у процесі оцінки природоохоронної діяльності з метою підвищення рівня обґрунтованості заходів у сферах природокористування та охорони навколишнього природного середовища.

This paper is about improved procedure in determining effectiveness the environmental nature and economic relations on the basis of differentiation results of environmental activities, classification factors which limit the performance cost criteria in the evaluation of environmental activities in order to enhance the validity of the measures in the areas of natural resources and environmental protection.

Ключові слова: теорія загальної ефективності, ефективність еколого-економічних відносин природокористування, критерії ефективності, результативність екологічної ефективності, неважливі фактори обмеження оцінки ефективності еколого-економічних відносин природокористування

У сучасних умовах розвитку суспільства з високим рівнем впливу людини на природне середовище сформовані еколого-економічні відносини природокористування, що не тільки є однією з головних складових системи економічних відносин суспільства, але й лімітуючим чинником подальшого ефективного розвитку всього суспільного виробництва. Сьогодні очевидно, що без вирішення проблеми оптимізації відносин розвитку суспільства і природи на основі розвитку еколого-захисного та екологічно чистого матеріального виробництва неможливий подальший цивілізований розвиток. Важливу роль у цьому процесі має відіграти оптимізація еколого-економічних відносин природокористування.

Теорія економічної ефективності стосовно сфери оптимального ресурсоспоживання покликана ідентифікувати варіант вкладення капіталу в екологоохоронні цілі, які у виробничо-господарських умовах конкретного підприємства-природокористувача будуть максимально результативними. Особливістю і гідністю теорії ефективності, яка виступає в ролі традиційно визнаного апарату еколого-економічного аналізу, є можливість уніфікувати процедури вибору ресурсозберігаючих і середовищевідновлювальних дій. Ці переваги реалізуються за допомогою економіко-математичного моделювання процесу прийняття природогосподарських рішень.

Економіко-математичні моделі прийняття рішень у природокористуванні досліджували багато зарубіжних і вітчизняних учених, а саме: економіко-математична інтерпретація екологічних явищ і процесів за допомогою диференціальних рівнянь і кореляційно-регресійного аналізу (Амоша О., Буркинський Б., Кайя Я., Леонт'єв В., Медоуза Д., Форрестер Дж.); модельні уявлення еколого-економічного аналізу ефективності нововведень (Айрес Р., Дейлі Х., Лонб्राйт В., Мельник Л.); загальнотеоретичні засади економіко-математичного моделювання екологічних процесів (Моїсеєв М., Крумберг Р., Попова О., Хедлі Дж.); прогнозування ступеня ефективності заходів екологічного моніторингу та відновлення асиміляційної здатності середовища проживання (Аткінсон Р., Гофман К., Ізраель Ю., Крафт В., Прокопенко О., Саєков А.); еколого-економічне лімітування техногенного впливу на екосистему (Каустов К., Мітчел А., Мкртчян Г., Хлобистов Є.); економіко-математична індикація ефективності процесу споживання природно-природних ресурсів (Вітт М., Крайстон Р., О'Ніл Х., Сиякевич І., Уатт К.); еколого-економічне прогнозування регіональної природозахисної стратегії (Данилишин Б., Корбут К., Олдак П., Холлт П., Шнайдер Б.); економіко-математичні аспекти моделювання стратегії екологічно сталого розвитку та природогосподарського менеджменту (Крафт В., О'Лірі Н., Рапс А., Садченко О., Харічков С.).

Незважаючи на різноманіття форм і напрямів методологічних досліджень у природокористуванні, їх зміст можна звести до наукового пошуку найбільш пріоритетного з погляду еколого-економічних інтересів варіантів природогосподарських дій. Також необхідно констатувати недостатній ступінь вивченості економічною теорією проблеми вибору критеріїв ефективності передбачуваних ресурсозберігаючих дій.

Мета даного дослідження — обґрунтування процесів ефективного природокористування на основі соціально-еколого-економічного аналізу.

Поняття «ефективність» одне з основних економічних понять, яке донині поки що не має єдиного загально визнаного визначення серед учених. У загальному значенні ефективність зазвичай характеризується як результативність визначеного процесу або явища [3; 4; 5; 7]. Ефективність еколого-економічних відносин виступає як найбільш узагальнююче поняття, що синтезує в собі цілий комплекс окремих самостійних значень ефективності.

Аналіз сутності ефективності еколого-економічних відносин природокористування передбачає виявлення, насамперед, основних специфічних результатів їх функціонування. Такими специфічними результатами є екологічні, економічні, соціальні [2; 7; 8]. Екологічні результати проявляються в безпосередньому впливі еколого-економічних відносин на стан навколишнього природного середовища, рівень його збереження та раціонального використання. Економічний результат еколого-економічних відносин реалізується через їх здатність у процесі функціонування виробляти певний економічний ефект. Соціальні результати еколого-економічних відносин проявляються в умовах праці, життя і побуту працівників [2].

Теорія загальної ефективності є ключовим економіко-математичним інструментарієм, який найбільш придатний для вибору альтернативи і прийняття природоохоронних рішень, так як створені економістами теорії являють собою певний підхід до вивчення чинників, від яких залежить вибір, і він може бути використаний для вибору в інших сферах.

Виявляючи основні форми прояву ефективності еколого-економічних відносин слід враховувати [9, с. 65]: по-перше, основні цілі та результати функціонування еколого-економічних відносин; по-друге, функціональну структуру еколого-економічних відносин, що склалася; по-третє, ступінь впливу еколого-економічних відносин на стан навколишнього природного середовища.

Таким чином, можна запропонувати таке визначення категорії «ефективність еколого-економічних відносин природокористування»: результативність функції максимуму застосування комплексу технічних, технологічних, організаційних, економічних і соціальних заходів, спрямованих на гармонізацію суспільних відносин, задоволення суспільних потреб за мінімальних матеріальних, фінансових і трудових витратах на основі екологічно збалансованого розвитку і використання продуктивних сил й навколишнього природного середовища.

Доречно визначити ефективність еколого-економічних відносин природокористування як інтегральний показник на всіх рівнях економічної системи і підсумковою характеристикою отримання максимуму можливих благ від наявних ресурсів. Аналітика концептуально-методологічних особливостей визначення ефективності економіко-екологічних відносин природокористування дає можливість обґрунтувати основні еколого-економічні дефініції: витрати природокористування як основний понятійно-категоріальний апарат інтерпретації еколого-економічної ефективності. Серед основних еколого-економічних дефініцій природокористування необхідно дослідити результати природоохоронної діяльності.

Категоріальна інтерпретація результатів природоохоронної діяльності представлена такими методами [3; 4; 7]:

1. Ефективність природозахисних заходів на основі ринкового попиту:

метод декларованих переваг дозволяє встановити вартість, еквівалентну частку природно-ресурсних благ, що не підлягають традиційній ринковій оцінці – атмосферного та водного басейнів, ґрунтового-земельного потенціалу, лісгосподарських ресурсів і ресурсів біорізноманіття, комфортності проживання населення тощо. Економічна перевага компонентів середовища проживання з'ясовується у цьому випадку опитуванням репрезентативних груп природокористувачів;

метод виявлених ринкових переваг дозволяє в грошовій формі інтерпретувати екологічну складову ринкових товарів; за допомогою диференціації ринкових цін відбувається встановлення еколого-економічних пріоритетів і уявляється можливим коректне визначення капіталізованої екологічної ренти.

2. Оцінка економічного збитку від забруднення навколишнього середовища:

метод екологічної толерантності дає можливість встановити рівень сприйнятливості середовища проживання до негативного техногенного впливу. Застосування цього методу дозволяє з високим ступенем достовірності індикувати асиміляційні потенціал екосистеми, можливість людського організму протистояти впливу несприятливих антропоєкологічних чинників;

метод виробничої функції: метою методу є побудова регресійних еколого-економічних трендів, що експлекують взаємозалежність виробничих і природно-ресурсних чинників;

метод оцінки людського капіталу пропонує алгоритм розрахунку економічних втрат, зумовлених негативним впливом забрудненого довкілля на добробут і самопочуття населення.

Розробка та обґрунтування управлінських рішень у сфері природокористування у відповідних ринкових умовах передбачає правильний вибір критерію ефективності еколого-економічних відносин природокористування та оцінку витрат і результатів. Під критерієм ефективності в економічній теорії прийнято розуміти сукупність вимог, цілей і завдань, що забезпечують отримання найвищих кінцевих результатів [3, с. 75]. Вищевикладений результат дослідження методологічних принципів теорії загальної ефективності, змістовної сутності еколого-економічних відносин, ефективності еколого-економічних відносин природокористування та форм її прояву дає можливість скласти перелік критеріїв ефективності еколого-економічних відносин природокористування [1; 4; 6]:

екологічний критерій – результати системи управління навколишнім середовищем, що пов'язані з контролем організації її екологічних аспектів, заснованих на екологічній політиці, а також на цільових і планових екологічних показниках (ступінь впливу на навколишнє середовище, рівень екологічної безпеки, екологічна якість продукції тощо);

соціальний критерій виражає ступінь задоволення особистих потреб суспільства, показує, на скільки господарська діяльність спрямована на саму людину, відповідає її потребам; відображає розвиток людського фактора (поліпшення умов праці та

підвищення її продуктивності, рівень добробуту життя людей у розрахунку на душу населення, екологічна освіта тощо);

технологічний критерій – перевага технологічних систем машин, робочих приладів та інших виробничих ресурсів, що створюються або поліпшуються, порівняно з найбільш прогресивними засобами в галузі природокористування (землевіддача, фондівіддача, трудомісткість тощо);

економічний критерій характеризує якість прийнятого рішення; виступає в ролі критерію оптимальності, в умовах ринкової економіки приймається максимум прибутку або національного доходу, що створюється, або вартості, доданої обробкою;

міжнародний критерій – відповідність основним критеріям прийнятих міжнародних стандартів і норм (застосування стандартів якості навколишнього середовища; рівень продуктивності праці, що співвідноситься зі світовими параметрами за її відповідними видами; рівень добробуту життя людей, порівняно зі стандартами розвинених країн тощо).

Головним критерієм ефективності є ступінь задоволення кінцевих потреб суспільства [2, с. 43]. Про ефективність можна говорити, якщо в економічній системі забезпечується задоволення різноманітних потреб людей: матеріальних, соціальних, духовних, гарантування високого рівня і якості життя. Основою такої ефективності слугує оптимальний розподіл наявних у суспільства ресурсів між галузями, секторами і сферами національної економіки.

Ефективність міжнародних еколого-економічних відносин природокористування залежить від ефективності виробництва, соціальної сфери, ефективності міжнародної політики та її відповідності національним пріоритетам. Повним економічним ефектом природоохоронних заходів за розрахунок загальної ефективності природоохоронних витрат є: у сфері матеріального виробництва – приріст обсягів чистої продукції або прибутку, а в окремих галузях або на підприємствах – зниження собівартості; у сфері нематеріально виробництва – економія витрат на виробництво робіт і надання послуг; у сфері приватного споживання – скорочення витрат з особистих коштів населення [7; 8].

Досліджуючи проблему визначення ефективності еколого-економічних відносин, необхідно враховувати той факт, що на величину показника ефективності впливають несприятливі зміни, викликані техногенним втручанням в екосистему. Але крім вартісної інтерпретації основних факторів, що обмежують величину показника ефективності, мають місце чинники, які неможливо уявити в грошовому еквіваленті. Уявлення з цього напрямку дослідження систематизовано в табл. 1. Пояснити дану систему обмежень еколого-економічних відносин природокористування можливо наявністю соціальних, естетичних, духовно-моральних, морально-етичних та інших переваг суспільства, пов'язаних з обігом до таких категорій як рівність, справедливість у розподілі природно-ресурсних благ, доступність до них різних груп населення, дотримання інтересів майбутніх поколінь.

Розроблений методологічний варіант визначення ефективності еколого-економічних відносин природокористування дозволяє адекватно сприймати і брати до уваги не тільки економічні, а й соціальні, екологічні, виробничі та міжнародні критерії. Це дало можливість сформулювати процедуру визначення ефективності, що представлена на рис. 1.

Таблиця

Система факторів, що обмежують використання економічних критеріїв оцінки ефективності еколого-економічних відносин (авторська розробка на основі джерел [2; 3; 6; 9])

<i>Найменування фактора обмеження</i>	<i>Змістовна сутність фактора в економіці природокористування</i>
Політичний фактор	лобіювання та прийняття протекціоністських рішень, що призводять до політичного диктату, реалізації негативних задумів і задоволенню спірних інтересів у сфері економіки природокористування
Соціальний фактор	наявність морально-етичних, інституційних та інших обмежень процесу природокористування, які неможливо уявити в грошовому вимірі (наприклад, інтереси різних груп населення і майбутніх поколінь людства, параметри екологічної безпеки, загальна рівність, доступність до природно-ресурсному потенціалу, справедливість у його споживанні); ступінь добробуту населення, його згода платити за поліпшення якості природного середовища, формування системи суспільних пріоритетів і визначення місця в них екологічних потреб
Інформаційний фактор	неможливість отримання об'єктивної екологічної інформації; відсутність необхідної доступної та якісної еколого-економічної інформації про техногенний вплив на навколишнє середовище, деградація різних реципієнтів, ступінь його негативного впливу на самопочуття і добробут населення
Правовий фактор	наявність правових обмежень процесу природокористування; невідповідність вітчизняних норм законодавства міжнародній правовій екологічній системі
Фінансовий фактор	відсутність достовірних економічних прогнозів тривалої динаміки грошових показників, необхідних для визначення показника економічної ефективності; розвиток інфляційних процесів, що ускладнюють отримання достовірних еколого-економічних показників ефективності нововведень у природокористуванні
Ринковий механізм	відсутність умов абсолютної конкуренції та диспропорції при формуванні ринкових цін на природно-ресурсні блага; порушення ринкової дисципліни в процесі прийняття природоохоронних дій; монополізація природогосподарських відносин; прийняття неефективних середовищеоздоровчих рішень

Розрахунково-аналітичний процес визначення ефективності природоохоронних заходів являє собою нескладний математичний алгоритм, що складається з послідовних обчислювальних процедур еколого-економічного характеру. Доступність методу оцінки економічної ефективності екологічних відносин гарантує перспективи розвитку природоохоронних проектів.

Отже, ефективність природоохоронних дій (одне з основоположних теоретичних понять екологічної економічної теорії) є багатокритеріальною методологічною

категорією, що інтегрує рівною мірою економічні та неекономічні чинники, а саме: соціальні, екологічні, виробничо-технологічні та міжнародні, що є основою розробки механізму вирішення міжнародних еколого-економічних проблем.

Рис. 1. Порядок визначення міжнародної ефективності еколого-економічних відносин природокористування (авторська розробка)

1. *Андреева Н.М.* Вплив екологічного фактора на формування сучасної системи міжнародних економічних відносин / Н.М. Андреева, С.К. Харічков // Регіональна економіка. — 2004. — № 2. — С. 142–153;
2. *Основи соціоекології: навч. посіб.* / За ред. Г.О. Бачинського. — К.: Вища школа, 1995. — 238 с;
3. *Буркинский Б.В.* Природопользование: основы экономико-экологической теории / Б.В. Буркинский, В.М. Степанов, С.К. Харічков. — Одесса: ИПРЭИ НАН України, 1999. — 350 с;
4. *Галушкіна Т.П.* Теоретичні основи управління еколого-економічною системою / Т.П. Галушкіна // Экономические инновации. Современный инструментальный экологизации природопользования и хозяйствования: сб. научн. трудов. — Одесса: ИПРЭИ НАН України, 2007. — Вип. 26. — С.145–158;
5. *Грановська Л.М.* Раціональне природокористування в зоні еколого-економічного ризику / Л.М. Грановська / Херсонський. держ. аграрн. універс. — Херсон: Видавництво ХДУ, 2007. — 372 с.;
6. *Данилюк Н.І.* Особливості формування

стратегії екологічної поведінки в умовах глобалізації економіки: зб. наук. пр. / Н.І. Данилюк // Відп. ред. доктор економічних наук В.Є. Новицький. — К: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 2003. — Вип. 39. — С. 240–247; 7. *Синякевич І.* Інструменти екополітики: теорія і практика / І. Синякевич. — Львів: ЗУКЦ, 2003. — 188 с.; 8. *Loomis J.* Environmental Policy Analysis for Decision Making / J. Loomis, G. Helfand. — Springer, 2010. — 365 р. 9. *Siebert H.* Economics of environmental theory and policy / H. Siebert. — Berlin, 1998. — 187 р.